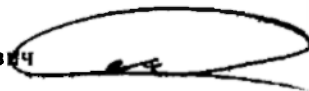

Національний університет «Одеська юридична академія»

МЕДЕНЦЕВ Павло Анатолійович

УДК 347.44 (477)

**ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ, РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ, ФРН, АНГЛІЇ ТА США
(ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)**

**Спеціальність 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
Заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України
ДЗЕРА Олександр Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права

кандидат юридичних наук, доцент
КИРИЛЮК Алла Володимирівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права

Захист відбудеться «16» березня 2013 р. о _____ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д41.086.03 Національного університету
«Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська
дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «16» березня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.І. Чанишева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах побудови в Україні правової держави і громадянського суспільства суттєво зростає роль правових механізмів захисту майнових і немайнових прав особи, серед яких особливе місце посідають засоби правового впливу на контрагентів договірних зобов'язань.

З огляду на сучасні тенденції інтеграції України в європейське і світове співтовариства, перед юридичною наукою в цілому і цивілістикою зокрема, постає завдання вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання суспільних відносин з метою визначення доцільності та можливості реципування окремих правових ідей і положень. У цьому відношенні досвід правового регулювання договірних відносин у Російській Федерації, ФРН, Англії та США є вельми корисним, оскільки законодавство і судова практика зазначених країн містять розв'язання певних проблем правового регулювання договірних відносин, які спостерігаються і в Україні.

Обрання теми дисертаційного дослідження зумовлено також відсутністю у вітчизняній цивілістиці спеціальних монографічних досліджень правових наслідків порушення договору у цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США (хоча дослідження загальних положень договірного права України щодо правових наслідків порушення договору здійснювались), наявністю у чинному українському та зарубіжному законодавстві, яке регулює договірні відносини, певних прогалин, що може призвести на практиці до спірних ситуацій, порушення законних прав та інтересів суб'єктів договірних правовідносин, існуванням у теорії договірного права різних позицій теоретиків щодо окремих фундаментальних положень тощо.

Вибір держав, досвід яких розглядається, обумовлений наступними причинами. По-перше, у світлі євроінтеграційних прагнень України вивчення положень права ФРН та Англії, на території яких, крім національного права, діють правові акти Європейського Союзу (далі – ЄС), надасть змогу встановити певні зв'язки відповідних правових інститутів із інститутами вітчизняного договірного права.

По-друге, у зв'язку з активізацією українсько-американських відносин як в економічній, так і у політичній сферах, зростає актуальність вивчення окремих підгалузей та інститутів цивільного права США, що дозволить українським правникам ширше подивитись на світовий досвід урегулювання окремих інститутів договірного права та, можливо, перейняти позитивний досвід.

По-третє, з огляду на багатовіковий досвід співіснування України та Російської Федерації у межах однієї держави, необхідним є вивчення досвіду пострадянської концепції розвитку договірного права з метою виявлення

позитивних та негативних моментів та пошуку спільних шляхів розв'язання складних питань.

Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи послужили наукові праці таких вчених, як Т.В. Боднар, М.І. Брагінський, В.В. Вітринський, О.В. Дзера, О.С. Іоффе, І.С. Канзафарова, Т.С. Ківалова, О.О. Красавчиков, Г.Ласк, Ф. Лоусон, В.В. Луць, Д.І. Мейєр, Г. Трейтель, Е. Фарнсворт, Р.О. Халфіна, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко, Б.Б. Черепакін та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України» на 2006 – 2010 роки як складової плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006 – 2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011 – 2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є удосконалення цивілістичної концепції інституту порушення договору та його правових наслідків на основі вивчення відповідних доктринальних та законодавчих положень цивільного права України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США.

Для досягнення зазначеної мети у дослідженні поставлені такі завдання: виявити специфіку доктринальних та законодавчих підходів до розуміння договору у цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США;

з'ясувати зміст та обсяг поняття «порушення договору» у цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США;

визначити поняття та правову природу правових наслідків порушення договору у цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США;

порівняти основні доктринальні та законодавчі положення договірного права України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США щодо правових наслідків порушення договору;

сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції з удосконалення правового регулювання наслідків порушення договору в Україні.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, які виникають у зв'язку з порушенням договору в Україні, Російській Федерації, ФРН, Англії та США.

Предметом дослідження є законодавчі та доктринальні положення цивільного права України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США щодо правових наслідків порушення договору.

Методи дослідження. Філософсько-світоглядною основою дослідження є матеріалістична діалектика. Правові наслідки порушення договору в Україні, Російській Федерації, ФРН, Англії та США розглядаються у розвитку та взаємозв'язку з іншими явищами об'єктивної дійсності в цілому та державно-правовій зокрема.

Провідним спеціальним методом дослідження обрано порівняльно-правовий. Його використання дозволило проаналізувати і порівняти доктринальні та законодавчі положення цивільного права України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США щодо правових наслідків порушення договору, сформулювати спільні наукові уявлення про основні тенденції та закономірності функціонування договірної права вищезазначених країн (п.п. 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Поряд із цим використано низку загальнонаукових та спеціальних методів. Формально-логічний метод дозволив визначити загальні ознаки та специфіку правових наслідків порушення договору (2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Системний підхід використано при дослідженні місця правових наслідків порушення договору у системі цивільно-правових засобів (п.п. 2.1, 2.2). Історичний метод дозволив дослідити специфіку особливостей правових наслідків порушення договору в конкретних історичних умовах (п.п. 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, з урахуванням вимог стосовно визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень і здійснення в межах загальнотеоретичних і цивільно-правових конструкцій з використанням понятійного апарату відповідних галузей права зроблені за допомогою методу догматичного (логічного) аналізу (висновки до Розділу 1, Розділу 2, Розділу 3, Висновки).

Основні положення і висновки дисертаційного дослідження базуються на аналізі загальних досягнень юридичної науки в цілому, цивілістики зокрема і теорії договірної права безпосередньо, а також на аналізі цивільного законодавства та судової практики України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права комплексним дослідженням правових наслідків порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США.

У результаті проведеного дисертаційного дослідження вперше сформульовано та обґрунтовано або надано додаткову аргументацію низці наукових положень і висновків, а саме:

вперше:

встановлено, що правове регулювання відносин, пов'язаних із порушенням договірних зобов'язань в Україні, Російській Федерації, ФРН, Англії та США базується на так званій моделі *«breach of contract»*, яка є породженням договірного права країн, правові системи яких входять до англосаксонської правової сім'ї;

обґрунтовано, що німецький варіант моделі побудови інституту порушення договору на єдиній концепції порушення зобов'язання, відповідно до якої порушення договору розглядається як єдина підстава для застосування заходів захисту прав та інтересів потерпілої сторони договірного зобов'язання, є оптимальним і може бути реципований у цивільне право України;

встановлено, що Цивільний кодекс Німеччини (далі – НЦК) закріплює необхідність наявності вини боржника тільки для покладення на нього обов'язку відшкодування збитків та особливих наслідків у разі прострочення боржника, для настання інших правових наслідків наявність його вини не вимагається;

обґрунтовано, що у результаті здійснення модернізації зобов'язального права ФРН правове регулювання договірних зобов'язальних відносин у ФРН за своїм змістом наблизилось до багатьох положень англійського договірного права, проте принципові положення німецького цивільного права щодо виконання зобов'язання в натурі та принципу відповідальності за вину були збережені, а принцип істотності порушення договору як основний критерій допустимості його розірвання був запозичений лише частково;

удосконалено:

аргументацію того, що моральна шкода, зумовлена договірним правопорушенням, є безпосереднім результатом протиправного втручання у немайнову сферу потерпілого, складові якої не є і не можуть бути предметом договірного регулювання. Тому в разі порушення особистих немайнових прав та інтересів потерпілої сторони договірного зобов'язання, незважаючи на визначеність особи ймовірного правопорушника у даному випадку, виникає деліктне зобов'язання як окремий вид цивільних охоронних правовідносин;

дістало подальшого розвитку:

положення про те, що договору як правовому явищу властива складна юридична природа (він є правовим актом-регулятором суспільних відносин, юридичним фактом, правовідношенням – договірним зобов'язанням). При цьому юридико-фактична властивість договору як правового явища є його вторинною юридичною властивістю, первинною ж є його сутність як правового акта;

обґрунтування нездатності класичної теорії договору в повному обсязі відобразити договір як правове явище і повною мірою виконати функцію концептуальної основи сучасного договірного права країн романо-германської правової сім'ї, тим більше, що воно зазнало певного впливу так званої *reliance-based theory*; відповідно до якої на перший план виступає не *consensus* (взаємна домовленість сторін), а факт розрахунку сторони на зроблену другою стороною заяву чи обіцянку (*promise*);

обґрунтування доцільності використання досвіду розробки уніфікованих міжнародних актів у сфері приватного права, насамперед, Принципів міжнародних комерційних контрактів (Принципів УНІДРУА) та Принципів Європейського контрактного права (Європейських принципів) при застосуванні "інтегративного підходу до поняття договору";

висновок про те, що оскільки на території ФРН і Англії, крім національного права, діють правові акти ЄС, то безумовно договірне право обох країн зазнає певного впливу в процесі так званої «європеїзації» приватного права, хоча найважливіші положення, що визначають особливості права цих країн як таких, що відносяться до різних правових сімей, на даний час поки що не зазнали принципових змін.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані:

- у правотворчій діяльності, в якій можуть бути враховані запропоновані дисертантом зміни і доповнення до цивільного законодавства України;
- у науково-дослідній діяльності при подальшому дослідженні відповідних проблем цивільного права;
- у правозастосовній діяльності органів нотаріату та судів, спрямованій на охорону й захист прав та інтересів суб'єктів відповідних правовідносин;
- у навчальному процесі при викладанні таких дисциплін, як «Цивільне право України», «Цивільне та торгове право зарубіжних країн», при підготовці й написанні підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження доповідались на: Міжнародній науково-практичній конференції «Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 30 травня 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (м. Одеса, 13 грудня 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Приватно-правове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (м. Одеса, 19-20 квітня 2012 р.), Круглому столі «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства на сучасному етапі» (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у чотирьох наукових статтях, опублікованих у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань, та чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок. Список використаних джерел складає 205 найменувань і займає 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність дисертаційного дослідження, висвітлюються ступінь вивчення теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, характеризуються методи, теоретичне, нормативне та емпіричне підґрунтя дисертаційної роботи, зазначаються наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, апробація результатів дисертації та публікації.

У **Розділі 1 «Поняття договору та його порушення в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США»**, який складається з двох підрозділів, висвітлюються основні положення щодо поняття договору та його порушення у праві країн, що розглядаються.

Підрозділ 1.1 «Поняття договору» присвячений дослідженню поняття договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США.

На підставі вивчення наукових праць вітчизняних і зарубіжних фахівців автор дійшов висновку, що в юридичній літературі термін «договір» використовується для позначення договору як: правового акту-регулятора суспільних відносин, юридичного факту, договірної зобов'язання та документу.

Договірне право України, Російської Федерації та ФРН базується на певних концептуальних основах, основними з яких є класична теорія договору, свобода волі (і відповідно – принцип свободи договору), обов'язковість виконання договору, формальна рівність сторін. Підходи до визначення поняття договору в англо-американському праві (і зокрема в Англії та США) мають певні відмінності. Договірне право країн англо-американського права базується на так званій *reliance-based theory*, відповідно до якої на перший план виступає не *consensus* (взаємна домовленість сторін), а факт розрахунку сторони на зроблену другою стороною заяву чи обіцянку (*promise*). Термін *promise* сучасною англійською доктриною та практикою тлумачиться саме

як *обіцянка*, а не зобов'язання і не відповідає змісту поняття зобов'язання в праві країн романо-германської правової сім'ї, хоча англо-американське право розрізняє зобов'язання, що виникають із договорів, і зобов'язання, що виникають із деліктів. Тому, коли на практиці мова йде про договір, мається на увазі й те, що він породжує певне договірне зобов'язання. Поряд із цим, договір передбачає наявність зустрічного надання (*consideration*): для того, щоб отримати право вимоги, кредитор спочатку сам має що-небудь пообіцяти боржникові.

У роботі звертається увага на те, що конструкція договору в її класичному варіанті сьогодні у багатьох країнах світу переоцінюється, навіть лунають пропозиції застосувати так званий "інтегративний підхід до поняття договору", згідно з яким договір одночасно визначається і через категорію «домовленість», і через категорію «обіцянка».

На думку автора, такі пропозиції потребують додаткового обґрунтування і більш виваженого підходу, оскільки відмова визначати договір через рід та видову відмінність тягне за собою не просто появу "нової" дефініції договору, а більш суттєві наслідки, зокрема, необхідність трансформації основних положень договірного права щодо укладення договорів, щодо їх виконання та відповідальності за невиконання або неналежне виконання, зміну певних правил тлумачення договору тощо. При застосуванні "інтегративного підходу до поняття договору" необхідно буде якимось чином узгодити зазначені положення. І тут може стати корисним досвід розробки уніфікованих міжнародних актів у сфері приватного права, серед яких, насамперед, необхідно назвати Принципи міжнародних комерційних контрактів (Принципи УНІДРУА) та Принципи Європейського контрактного права (Європейські принципи), які не містять визначення поняття договору, хоча, виходячи зі змісту їх положень, можна констатувати, що їх розробники застосували саме "інтегративний підхід" і тому вирішили уникнути чітких формулювань поняття договору, таким чином абстрагувавшись від певних положень національного договірного права окремих країн.

У підрозділі 1.2 «Поняття порушення договору» визначаються зміст та обсяг зазначеного поняття, при цьому автор виходить із того, що в юридичній літературі всіх країн, право яких вивчається, порушення договору, як правило, розглядається як юридичний факт, що тягне певні правові наслідки.

Дисертант доходить висновку, що вітчизняне та російське цивільне право у самому загальному вигляді розподіляє порушення договору на його невиконання і неналежне виконання. Крім цього, цивільне законодавство України та Російської Федерації розрізняє такі порушення договору, як «прострочення виконання» та «істотне порушення договору».

У ФРН, Англії та США підходи до категорії «порушення договору» відрізняються. Так, у ФРН первісна редакція НЦК містила розподіл

порушень договору на два види: неможливість виконання і прострочення виконання, а потім судова практика стала виокремлювати і третій різновид порушення договору – позитивне порушення договору, під яким розумілося виконання умов договору з порушенням його умов. Проте, у новій редакції НЦК, яка набрала чинності з 1 січня 2002 р., розподіл порушень договору на неможливість виконання, прострочення виконання і позитивне порушення договору не здійснюється, а норми про порушення договору базуються на єдиній концепції порушення зобов'язання, відповідно до якої порушення договору розглядається як єдина підстава для застосування заходів захисту прав та інтересів потерпілої сторони договірною зобов'язання.

Розгляд порушення договору як єдиної підстави для застосування заходів захисту прав та інтересів потерпілої сторони є підґрунтям інституту порушення договору і в англо-американському праві, хоча там в окрему групу виокремлюється так зване передбачуване порушення договору.

Згідно з англійським договірним правом, коли сторона договору, яка зобов'язана здійснити виконання, без законного виправдання не робить цього, то договір вважається порушеним. При цьому традиційно мало значення, яка умова договору порушена – *Condition* або *Warranty*. Перша – це найістотніша умова договору, порушення якої надає кредиторіві право на відмову від виконання своїх зобов'язань і договору в цілому, друга – менш важлива умова, порушення якої не надає кредиторіві зазначеного права. Сьогодні додатково до цих умов виокремлюються і так звані «неназвані» умови (*Intermediate Terms*), при цьому, за визначенням, усі умови договору є «неназваними».

Значення розподілу всіх умов договору на три вказані категорії полягає у тому, що в разі, коли умова не може бути віднесена ані до *Condition*, ані до *Warranty*, суд визначає її як неназвану і вивчає власне порушення договору, дає йому оцінку, щоб на підставі цього визначити правові наслідки такого порушення.

У першому виданні Зводу договірної права США (§ 314) порушення договору визнається як невиконання без поважних причин усього або частини того, що було обіцяно за договором. У коментарі до § 314 зазначається, що це – найбільш повна характеристика поведінки, яка становить порушення договору. При цьому підкреслюється, що будь-яке невиконання договору є його порушенням незалежно від значення, яке має порушене зобов'язання порівняно з усім договором. Також не має значення співвідношення обсягу невиконання і його наслідків для інтересів кредитора, включаючи виникнення збитків.

Крім того, англійське і американське договірне право не містять спеціальних норм щодо наслідків порушення строків виконання договорів. А, отже, прострочення як різновид порушення договору в англо-американському праві окремо не регулюється. Поряд із цим, договірне право США розрізняє

повне (*total*) і часткове (*partial*) порушення договору. Порушення вважається повним, коли потерпіла сторона визнає за краще відмовитися від договору. Порушення вважається частковим, коли потерпіла сторона не відмовляється від договору на підставі того, що їй не належить таке право або вона не бажає його реалізувати.

Однією з особливостей англо-американського права, як вже зазначалось, є існування так званого передбачуваного порушення договору (*anticipatory breach*). Виникнення цього інституту пов'язують із рішенням англійського суду по справі *Hochster v. Dela Tour* 1853 р., в якому було зафіксовано, що якщо боржник до настання строку виконання свого зобов'язання в прямій або непрякій формі відмовляється від його виконання, то кредитор має право розглядати таку поведінку боржника як порушення договору. Пізніше судовою практикою було розроблене більш кваліфіковане визначення такого порушення: «Якщо до настання строку, коли одна сторона зобов'язана виконати договір, вона висловлює намір порушити його або діє таким чином, що розумна особа дійде висновку, що контрагент не має наміру виконати свою частину договору, то має місце «передбачуване порушення».

У свій час інститут передбачуваного порушення договору отримав певне закріплення у французькому та німецькому законодавстві. Докладно і вичерпно він регулюється Конвенцією ООН 1980 р. «Про міжнародну купівлю-продаж товарів» (ст.ст. 71-73) і Принципами УНІДРУА 1994 р.

На думку автора, німецький варіант моделі побудови інституту порушення договору на єдиній концепції порушення зобов'язання, відповідно до якої порушення договору розглядається як єдина підстава для застосування заходів захисту прав та інтересів потерпілої сторони договірних зобов'язання, є оптимальним і може бути реципований у цивільне право України. У зв'язку з цим пропонується ст. 610 ЦК України, яка розподіляє порушення зобов'язання на невиконання і неналежне виконання, виключити.

Оскільки поряд із поняттям «порушення договору» в цивілістиці використовується й поняття «правопорушення», автор приділяє увагу дослідженню і цього питання.

Розділ 2 «Поняття, правова природа та види правових наслідків порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США» складається з двох підрозділів і містить аналіз основних положень цивільного права України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США щодо поняття, правової природи та видів правових наслідків порушення договору.

У підрозділі 2.1 «Поняття та правова природа правових наслідків порушення договору» автор доходить висновку, що праву всіх країн, які досліджуються, відомі інститути, закріплені в ст. 611 ЦК України, хоча у законодавстві цих країн не існує норми, аналогічної ст. 611 ЦК України.

Правові наслідки порушення договору є різномірними санкціями, і для їх застосування необхідні різні умови. Поряд із цим, всі правові наслідки порушення зобов'язань у цілому і договірних зокрема, у всіх країнах, право яких розглядається, за своєю сутністю є засобами захисту цивільних прав та інтересів.

У підрозділі 2.2 «Види правових наслідків порушення договору» здійснюється розподіл правових наслідків порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США на певні види.

Дисертант доходить висновку, що у вітчизняному цивільному праві всі правові наслідки порушення зобов'язань, залежно від правової природи, можна розподілити на такі, що є і не є заходами цивільно-правової відповідальності. Із наслідків, визначених у ст. 611 ЦК України, до першої групи необхідно включити сплату неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди (із певним застереженням щодо можливості компенсації моральної шкоди у разі порушення договору), до другої – припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, розірвання договору, зміну умов зобов'язання.

Оскільки російському цивільному праву відомі всі інститути, визначені у ст. 611 ЦК України, то наведений розподіл правових наслідків порушення зобов'язань можна здійснити і стосовно відповідних правових наслідків, визначених у цивільному законодавстві Російської Федерації. Стосовно німецького права буде справедливим аналогічне твердження. Що ж стосується цивільного права Англії та США, то в принципі такий розподіл теж можливий, хоча із певним застереженнями стосовно правових наслідків, які є заходами цивільно-правової відповідальності. Зокрема, це стосується неустойки, яка в англо-американському праві, для її застосування, має бути кваліфікована як наперед оцінені збитки, а не штраф.

Розділ 3 «Загальна характеристика окремих видів правових наслідків порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США» складається з чотирьох підрозділів і присвячений дослідженню окремих видів правових наслідків порушення договору у цивільному праві країн, що розглядаються.

У підрозділі 3.1 «Відшкодування збитків, завданих порушенням договору» автор доходить висновку, що відшкодування збитків є правовим наслідком порушення договору в цивільному праві всіх країн, що розглядаються.

В українському та російському цивільному праві, крім розподілу збитків на реальні збитки та упущену вигоду, залежно від характеру причинного зв'язку розрізняють збитки прямі та непрямі. Останні не відшкодовуються. У ФРН можливе відшкодування як прямих, так і непрямих збитків. У США присудження збитків (*damages*) є звичайною формою судового захисту при

порушенні договору. Навіть у разі, коли порушення не тягне за собою збитків або ж його розмір не доведений достатньо чітко, потерпіла сторона може стягнути як номінальні збитки невелику суму (зазвичай 6 центів або 1 долар), яка встановлюється безвідносно до розміру втрат.

У США збитки, залежно від характеру порушення зобов'язання, розподіляються на компенсаторні та мораторні. Перші стягуються за невиконання зобов'язання і є заміною виконання, другі – за прострочення виконання. Залежно від характеру причинного зв'язку між порушенням зобов'язання і завданими збитками останні розподіляються на прямі і непрямі. Останні не відшкодовуються навіть у разі, коли боржник навмисно порушив зобов'язання. Вони отримали назву «віддалені збитки» (*remote damages*). Крім того, за способом розрахунку збитки розподіляються на конкретні та абстрактні.

Звертається увага на те, що відшкодування моральної шкоди, незважаючи на закріплення у ст. 23 ЦК України в якості універсального заходу цивільно-правової відповідальності, за своєю правовою природою є заходом позадоговірної відповідальності і не може використовуватись як правовий наслідок порушення договору.

Підрозділ 3.2 «Сплата неустойки як правовий наслідок порушення договору» містить дослідження питань, пов'язаних із можливістю та особливостями застосування неустойки як правового наслідку порушення договору у цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США.

Автор доходить висновку, що за чинними ЦК України, ЦК РФ і ІЦК неустойка є і способом забезпечення виконання зобов'язання, і заходом відповідальності.

За цивільним правом України предметом неустойки, за загальним правилом, можуть бути тільки повністю оборотоздатні речі. Обмежено оборотоздатні речі, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом, можуть встановлюватися в якості неустойки тільки у відносинах між суб'єктами, які наділені правом мати такі об'єкти або мають відповідні дозволи на використання таких об'єктів.

Принципово відмінними від положень цивільного права України та Російської Федерації про неустойку є положення англо-американського права про штраф (*penalty*) та заздалегідь оцінені збитки (*liquidated damages*). Відповідні правові інститути базуються на твердженні, що мета права в разі порушення договору полягає не у попередженні порушення шляхом примусу особи, яка надала обіцянку, до виконання, а в усуненні наслідків порушень за допомогою компенсації збитків стороні, яка отримала обіцянку. Таким чином, заходи цивільно-правового захисту носять виключно компенсаційний

характер, а, отже, не можуть виконувати репресивну функцію. У підсумку, потерпіла сторона у разі порушення договору може розраховувати лише на стягнення заздалегідь оцінених збитків (*liquidated damages*).

Цивільному праву ФРН відомий й інститут неустойки, й інститут заздалегідь оцінених збитків. Існування такого «дуалізму» пояснюється тим, що сторони договору при включенні в договір умови про санкції за його порушення можуть мати різні цілі (примус і стимулювання до виконання основного зобов'язання, з одного боку, і проста калькуляція збитків, що надає стабільності та передбачуваності питанню про наслідки того або іншого порушення, з іншого боку). У разі виникнення спору між сторонами наявність тих або інших цілей визначає суд.

У ФРН закон встановлює певні обмеження застосування неустойки для забезпечення виконання окремих видів договорів шляхом закріплення норм щодо недійсності домовленості про сплату неустойки, зокрема, це стосується домовленості за договором найму жилого приміщення, за якою наймач зобов'язується сплатити неустойку.

Підрозділ 3.3 «Припинення договору внаслідок односторонньої відмови від договору або розірвання договору» присвячено дослідженню загальних положень та особливостей припинення договору внаслідок односторонньої відмови від договору або розірвання договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США.

Автор доходить висновку, що незважаючи на певні відмінності основних положень цивільного права України, Російської Федерації та ФРН щодо форми та порядку відмови від договору, інститут відмови від договору у зазначених країнах базується на загальному понятті договору як домовленості сторін. Звідси – загальне правило щодо можливості відмови від договору за взаємною згодою і дозвіл на односторонню відмову від договору лише у випадках, встановлених договором або законом.

За правом усіх країн, що розглядаються, основною правомочністю сторони, яка має право на односторонню відмову від договору, є право на власні дії, а не на дії другої сторони договору. Метою такої поведінки є задоволення інтересів уповноваженої сторони, а її юридичні наслідки настають незалежно від волі іншої особи.

Розірвання договору за німецьким правом є особливою регламентованою процедурою припинення триваючих зобов'язальних відносин. Зобов'язання припиняється на майбутній час, і на цій підставі виключається вимога про повернення виконання за зобов'язанням, яка є можливою при односторонній відмові від договору.

Англійське договірне право розглядає порушення договору як протиправну відмову боржника від виконання, що одночасно є і пропозицією розірвати договір (*repudiation*). Кредитор має право або погодитись з цією

пропозицією, або наполягати на виконанні договору. При цьому відсутність вини боржника або наявність форс-мажорних обставин не є перешкодою для розірвання договору, а наслідком такого розірвання є припинення зобов'язання на майбутній час.

Договірне право США встановлює спрощений порядок розірвання договору шляхом направлення другій стороні відповідного повідомлення. Як і в Англії, у разі розірвання договору зобов'язання припиняється на майбутній час.

За англійським та американським договірним правом у разі, коли до розірвання договору кредитор виконав своє зобов'язання, але не отримав зустрічного надання з боку боржника, він має право на реституцію.

Поряд із загальними положеннями договірного права щодо можливості та правових наслідків розірвання договору в США активно застосовуються теорія договірних умов, що базується на запозиченій у свій час із англійського права, але модернізованій концепції *Condition*, принцип істотності порушення договору, теорія ефективного порушення (*Efficient Breach*), доктрина передбачуваного порушення (*Anticipatory Breach*).

На підставі вивчення особливостей правового регулювання припинення договору внаслідок односторонньої відмови від нього або розірвання в Україні, Російській Федерації, ФРН, Англії та США автор доходить висновку про доцільність реципування в цивільне право України окремих положень цивільного права ФРН щодо відмови від договору внаслідок невиконання або виконання, яке не відповідає умовам договору. Зокрема, вноситься пропозиція доповнити Книгу п'яту ЦК України «Зобов'язальне право» статтею 651-1 «Відмова від договору внаслідок невиконання або виконання, яке не відповідає умовам договору» наступного змісту: «1. Якщо за двостороннім договором боржник не здійснює виконання, строк якого настав, або надає виконання, яке не відповідає договору, кредитор може відмовитись від договору за умови, що він призначив боржникові розумний строк на виконання, і це не дало результату. 2. Якщо боржник надав часткове виконання, кредитор може відмовитись від договору в цілому лише за умови, що він не зацікавлений у частковому виконанні. 3. Якщо боржник надав виконання, яке не відповідає договору, але порушення є незначним, кредитор не може відмовитись від договору».

У підрозділі 3.4 «Зміна умов договору в разі його порушення» автор доходить висновку, що у цивільному праві всіх країн, що розглядаються, під «змінною договору», як правило, розуміється внесення певних поправок до договору (щодо предмету, строків, місця виконання тощо, при цьому вид договору залишається без змін).

У більшості випадків у всіх країнах зміна договору відбувається на підставі домовленості сторін. Проте у встановлених законодавством випадках право

вимагати зміни договору використовується як засіб захисту порушеного права сторони договору. Так, наприклад, право зменшення покупної ціни виникає у покупця за наявності недоліків речі (§§ 437, 441 НЦК); право вимагати пропорційного зменшення ціни виникає у покупця у разі передання йому некомплектного товару або у разі порушення продавцем обов'язку передати комплект товару (ст. 684 ЦК України, ст. 480 ЦК РФ); замовник за договором підяду має право вимагати, зокрема, зменшення плати за роботу, якщо підрядник відступив від умов договору, що погіршило роботу, або допустив інші недоліки у роботі (ч. 1 ст. 852 ЦК України, ст. 723 ЦК РФ).

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні цивілістичної концепції інституту порушення договору та його правових наслідків на основі вивчення відповідних доктринальних та законодавчих положень цивільного права України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США.

За результатами проведеного дослідження було сформульовано такі висновки.

1. Цивільне право України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США не встановлює будь-яких обмежень щодо кількості санкцій як правових наслідків порушення договірних зобов'язань, та часу їх встановлення, під час укладення договору або під час його виконання.

2. Усі правові наслідки порушення зобов'язань у цілому і договірних зокрема в усіх країнах, право яких розглядається, за своєю сутністю є засобами захисту цивільних прав та інтересів, які спрямовані на відновлення порушеного права кредитора. Зазначене відновлення відбувається в рамках охоронних цивільних правовідносин.

3. У праві жодної із досліджуваних країн не існує легального визначення поняття цивільно-правової відповідальності. При цьому, якщо в Україні, Російській Федерації та ФРН у науковій літературі мова йде про відповідальність, то в Англії та США здебільшого – про правові засоби захисту.

4. Критерій «звичайних умов цивільного обороту», що використовується в цивільному праві України та Російської Федерації у питанні регулювання розміру збитків, схожий з критерієм «абстрактного причинного зв'язку» в праві ФРН та критерієм «передбачуваності» збитків у праві Англії та США.

5. Невизначення у ст. 16 ЦК України неустойки як способу захисту права не є свідченням невизнання законодавцем зазначеного способу захисту права. Тим більше, що ст. 611 ЦК України передбачає такий правовий наслідок

порушення зобов'язання, а відповідно до спеціальної ст. 546 ЦК України неустойка може встановлюватись законом та договором.

6. Одночасне існування й інституту неустойки, й інституту заздалегідь оцінених збитків у цивільному праві ФРН тягне за собою проблему відмежування даних інститутів, яка вирішується судом шляхом тлумачення договірної умови або як неустойки в чистому вигляді, або як заздалегідь оцінених збитків.

7. В англійському договірному праві та договірному праві США невиконання договору, відмова від виконання договору або істотне порушення договору є підставами припинення договору і визначення засобів правового захисту потерпілої сторони. Відшкодування збитків розглядається як основний із цих засобів, при цьому визначення їх розміру здійснюється за іншими, ніж у континентальному праві, правилами.

8. Зроблено висновок про доцільність реципування в цивільне право України окремих положень цивільного права ФРН щодо відмови від договору внаслідок невиконання або виконання, яке не відповідає умовам договору. Вноситься пропозиція доповнити Книгу п'яту ЦК України «Зобов'язальне право» статтею 651-І «Відмова від договору внаслідок невиконання або виконання, яке не відповідає умовам договору».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Мединцев П.А. Поняття договору як концептуальна основа договірної права країн романо-германської правової сім'ї / П.А. Мединцев // Актуальні проблеми держави і права: зб.наук. праць. Вип. 43. – О.: Юридична література, 2008. — С. 152-158.
2. Мединцев П.А. Правове регулювання відмови від виконання договору в договірному праві України та окремих зарубіжних країн: основні положення / П.А. Мединцев // Вісник ОНУ Правознавство. – 2008. – Т. 13, вип. 9. – С. 67-71.
3. Мединцев П.А. Еволюція правового регулювання договірних зобов'язань і відмови від їх виконання в Україні та окремих зарубіжних країнах / П.А. Мединцев // Вісник ОНУ. Правознавство. – 2008. – Т. 13, вип. 10. – С. 83-88.
4. Мединцев П.А. Одностороння відмова від договору в контексті проблеми правових наслідків порушення / П.А. Мединцев // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Вип. 51. – О.: Юридична література, 2009. – С. 310-314.
5. Мединцев П.А. До питання про співвідношення понять «одностороння відмова від зобов'язання» і «розірвання договору» /П.А. Мединцев //

- Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матер. Мажнар. наук. конфер. (м. Одеса, 30 травня 2008 р.). – О.: Астропринт, 2008. – С. 301-304.
6. Меденцев П.А. Форма та порядок відмови від договору в договірному праві України, Франції та Німеччини / П.А. Меденцев // Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів: матер. Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 13 грудня 2008р.). – О. : Фенікс, 2008. – С. 83-85.
 7. Меденцев П.А. Сутність та зміст поняття «порушення договору» у цивільному праві України, Російської Федерації та ФРН / П.А. Меденцев // Другі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського: матер. Міжнар. конф. «Приватно-правове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (м. Одеса, 19-20 квітня 2012 р.). – Т. 2. – О.: Астропринт, 2012. – С. 174-177.
 8. Меденцев П.А. Структура і зміст суб'єктивного права на односторонню відмову від договору / П.А. Меденцев // Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України на сучасному етапі: матер. круглого столу (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 222-224.

АНОТАЦІЯ

Меденцев П.А. Правові наслідки порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США (порівняльно-правовий аналіз). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2013.

Дисертація присвячена порівняльно-правовому аналізу правового регулювання відносин, пов'язаних із порушенням договірних зобов'язань в Україні, Російській Федерації, ФРН, Англії та США. У роботі визначені поняття договору та його порушення, поняття та правова природа правових наслідків порушення договору в цивільному праві України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США; здійснено порівняльно-правовий аналіз основних доктринальних та законодавчих положень договірного права України, Російської Федерації, ФРН, Англії та США щодо правових наслідків порушення договору; сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції з удосконалення правового регулювання договірних відносин в Україні у відповідній частині.

У роботі встановлено, що правове регулювання відносин, пов'язаних із порушенням договірних зобов'язань, в усіх країнах, право яких розглядається, базується на так званій моделі «*breach of contract*», що є породженням договірного права країн, правові системи яких входять до англосаксонської правової сім'ї.

Особлива увага приділяється таким правовим наслідкам порушення договору, як відшкодування збитків, сплата неустойки, одностороння відмова від договору.

Ключові слова: договір, правові наслідки порушення договору, відшкодування збитків, сплата неустойка, одностороння відмова від договору.

АННОТАЦИЯ

Меденцев П.А. Правовые последствия нарушения договора в гражданском праве Украины, Российской Федерации, ФРГ, Англии и США (сравнительно-правовой анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2013.

Диссертация посвящена сравнительно-правовому анализу правового регулирования отношений, связанных с нарушением договорных обязательств, в Украине, Российской Федерации, ФРГ, Англии и США. В работе определены понятие договора и его нарушения, понятие и правовая природа правовых последствий нарушения договора в гражданском праве Украины, Российской Федерации, ФРГ, Англии и США; проведен сравнительно-правовой анализ основных доктринальных и законодательных положений договорного права Украины, Российской Федерации, ФРГ, Англии и США относительно правовых последствий нарушения договора; сформулированы теоретически обоснованные предложения по усовершенствованию правового регулирования договорных отношений в Украине в соответствующей части.

В работе сделан вывод о том, что в настоящее время классическая теория договора не в состоянии в полном объеме отразить договор как правовое явление и в полной мере выполнить функцию концептуальной основы современного договорного права стран романо-германской правовой семьи, тем более что оно в определенной мере претерпело влияние так называемой *reliance-based theory*, согласно которой на первый план выступает не consensus (взаимное соглашение сторон), а факт расчета стороны на сделанное другой стороной заявление или обещание (*promise*).

Установлено, что правовое регулирование отношений, связанных с нарушением договорных обязательств, во всех странах, право которых

рассматривается, базируется на так называемой модели *«breach of contract»*, являющейся порождением договорного права стран, правовые системы которых входят в англосаксонскую правовую семью.

Правовые последствия нарушения договора являются разнородными санкциями, и для их применения необходимы разные условия. Вместе с тем, все правовые последствия нарушения обязательств в целом и договорных в частности во всех странах, право которых рассматривается, по своей сущности являются средствами защиты гражданских прав и интересов.

Обосновывается целесообразность использования опыта разработки унифицированных международных актов в сфере частного права, прежде всего Принципов международных коммерческих контрактов (Принципов УНИДРУА) и Принципов Европейского контрактного права (Европейских принципов) при применении «интегративного подхода к понятию договора».

Особенное внимание уделяется таким правовым последствиям нарушения договора, как возмещение убытков, уплата неустойки, односторонний отказ от договора.

Ключевые слова: договор, правовые последствия нарушения договора, возмещение убытков, уплата неустойки, односторонний отказ от договора.

SUMMARY

Medentsev P.A. The law consequences of the breaking contract in the Civil Law of Ukraine, the Russian Federation, the FRG, England and the USA (comparatively-legal analyze). – Manuscript.

The thesis for a degree of candidate of sciences of Law, specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2013.

The dissertation is dedicated to the comparatively-legal analyze of the regulation of relations, which are bound with breaking of contact agreements in Ukraine, the Russian Federation, the FRG, England and the USA. The concept of the contract and breaking contract, the concept and law character of breaking contract in the Civil Law of Ukraine, the Russian Federation, the FRG, England and the USA were defined in the work; the comparatively-legal analyze of main doctrinal and legislative principles of the contract law of Ukraine, the Russian Federation, the FRG, England and the USA about law consequences of the breaking contract was realized in the work; the theoretically motivated propositions for improving law regulation of the contract relations in Ukraine were formulated in the suitable part of the work.

In the work determined that the law regulation of relations, which are bound with the breaking contract undertakings in all countries, law of which is considering

and based on model “breach of contract”, which was generated by the Contract Law of Consuetudinary.

Special attention is devoted for such law consequences of the breaking contract like compensation for damages, payment of a penalty, unilateral refusal from a contract.

Key words: contract, law consequences of the breaking contract, compensation for damages, payment of a penalty, unilateral refusal from a contract.